

Mr. drs. Timon Ramaker (Aalten 1968) is docent-onderzoeker journalistiek en ethiek aan de Christelijke Hogeschool Ede. Hij is jurist, filosoof en theoloog en hoopt in de loop van 2024 aan de Universiteit van Amsterdam een proefschrift te verdedigen over reflectie en het vormen van een open leercultuur in de journalistieke praktijk.

HOE EEN BETROKKEN JOURNALIST ONAFHANKELIJK KAN EN MOET ZIJN

Inleiding

Betrokkenheid en onafhankelijkheid lijken water en vuur. Betrokken journalistiek neigt immers naar actiejournalistiek of de ouderwetse spreekbuisjournalistiek?

En toch is dat de stelling van dit essay: om een betrokken journalist te zijn, zul je betrokken én onafhankelijk moeten zijn. En dat kan. Maar het vraagt aandacht voor hoe je werkt en dat doe je door reflectie.¹

Als je werk maakt van je onafhankelijkheid, is betrokkenheid bij bronnen, je lezers- of kijkpubliek, je achterban, collega's, werkgever, geen valkuil voor journalistieke kwaliteit, maar juist een kans – en vaak ook een voorwaarde – voor waardevolle journalistiek. Juist door het oefenen van onafhankelijkheid kun je een goede afstemming maken tussen betrokkenen en hun belangen zonder je eigen rol uit het oog te verliezen.

Maar journalisten zijn toch nooit onafhankelijk, hoor ik studenten, collega's en journalisten met wie ik in mijn onderzoek heb samengewerkt, zeggen? Je bent toch altijd afhankelijk, al is het van je werkgever die maandelijks je loon betaalt en van bronnen die moeten willen meewerken? In gesprekken over betrokken journalistiek wordt betrokkenheid snel gekoppeld aan het besef dat journalisten altijd afhankelijk zijn en beïnvloed worden. En dús de conclusie getrokken dat onafhankelijkheid niet bestaat ...

Toch is onafhankelijkheid, door sommigen ook omschreven als 'eigenstandigheid', als kernwaarde van journalistiek handelen onmisbaar. De *Leidraad van de Raad van de Journalistiek* (2021) begint met een viertal uitgangspunten die betrokken journalisten onverkort kunnen onderschrijven. De uitgangspunten verwoorden de kernwaarden van de journalistiek: waar-

¹ Dit essay is deels gebaseerd op hoofdstuk 2 van mijn proefschrift over reflectie in de journalistieke praktijk, dat ik in de tweede helft van 2024 hoop te verdedigen aan de Universiteit van Amsterdam.

heidsgetrouwheid, onafhankelijkheid en zorgvuldigheid, in het bijzonder voor kwetsbare groepen.

- Journalisten berichten waarheidsgetrouw, controleerbaar en zo volledig mogelijk. Ze vermijden eenzijdige en tendentieuze berichtgeving.
- Journalisten verrichten hun werk in onafhankelijkheid en vermijden (de schijn van) belangenverstrengeling.
- Journalisten zijn vrij in de selectie van wat ze publiceren. Ze wegen het belang dat met een publicatie is gediend af tegen de belangen die eventueel door de publicatie worden geschaad.
- Journalisten houden rekening met de bijzondere kwetsbaarheid van bepaalde groepen, zoals minderjarigen en mensen met een verstandelijke beperking.

Dit laatste is een bijzondere toevoeging, die journalisten voorhoudt dat zij geen neutrale nieuwsmachines zijn, maar mensen met empathie, die in hun journalistieke werk niet alleen belangen afwegen als ware het een neutrale calculatie, maar in concrete situaties afstemmen op de mensen met wie je werkt. Afstemmen, rekening houden met. Dat vraagt empathie en betrokkenheid. Een journalist publiceert niet rücksichtslos, maar denkt na over de mogelijke gevolgen voor betrokkenen en maakt hierin afwegingen tussen het journalistieke belang en andere belangen.

In de praktijk gaat het wel eens mis – op alle vlakken. Verhalen zijn te eenzijdig, te veel ingegeven door kijkcijfers of er is onvoldoende rekening gehouden met bijvoorbeeld de impact van berichtgeving op slachtoffers of nabestaanden.² Betrokken journalistiek begint bij het besef dat je als journalist of redactie onderdeel bent van de samenleving, zelf ook gevormd bent door bijvoorbeeld een christelijke, islamitische of humanistische opvoeding en begaan bent met maatschappelijke thema's zoals het klimaat of sport.

In eerdere studies over betrokken journalistiek is vooral betoogd dat betrokken journalistiek niet tegenover objectieve journalistiek staat, maar zelf ook naar objectieve verslaggeving streeft.³ Het is niet óf objectief, óf betrokken, maar én én. In dit essay zal ik betogen dat dat vooronderstelt dat de journalist of journalistieke organisatie onafhankelijk te werk gaat.

In paragraaf 2 bespreek ik wat onafhankelijkheid als kernwaarde niet betekent. In paragraaf 3 leg ik uit wat onafhankelijkheid wel betekent en waarom dat cruciaal is voor betrokken journalisten die recht willen doen

² Vgl. het in november 2023 gelanceerde initiatief 'Platform Slachtoffers in de media'.

³ Rijssemus, *De rekbare waarheid* (2014).

aan feiten en mensen. Wat iemand een goede journalist maakt, is niet afstandelijkheid, maar onafhankelijkheid, of zoals het ook wordt genoemd: autonomie (ik gebruik deze woorden hieronder als synoniem). Een journalist staat op eigen benen en maakt zelfstandige journalistieke beoordelingen.⁴

In paragraaf 4 beschrijf ik dat onafhankelijkheid een actieve houding vraagt en in paragraaf 5 geef ik praktische tips hoe je als journalist of als redactie aan een onafhankelijke houding kan werken. Voor wie paragraaf 2-4 te theoretisch zijn: je kunt ze overslaan ...

Wat onafhankelijkheid *niet* is

In de journalistiek is er een hardnekkige interpretatie van onafhankelijkheid die zegt dat de journalist vrijheid heeft om eigen keuzes te maken en elke inmenging daarin niet-gewenst is.⁵ In de praktijk wordt best erkend dat dat niet kan: er is veel invloed op het journalistieke handelen en journalisten ervaren dat die invloed alleen maar toeneemt.⁶

Druk vanuit de samenleving, door bijvoorbeeld haatmail die maakt dat journalisten voorzichtiger worden, druk door bronnen, zoals communicatieprofessionals, die voorwaarden stellen aan toegang tot informatie, druk vanuit de organisatie, die targets stelt en vaste programmaformats die creativiteit en innovatie beperken, eindredacteuren die machtsspelletjes spelen, druk van opdrachtgevers op freelancers, druk ook vanuit de journalist zelf, die misschien ambitieus is en zelf ook gevormd is door eigen biografie en ervaringen.

Ondanks deze erkenning is het ethos van journalisten toch sterk gevormd door dit ideaal: 'eigenlijk zouden we absoluut vrij moeten zijn ...' Deze absolute opvatting sluit aan bij stoere machobeelden van de individuele journalist die het opneemt tegen de grote machthebbers.

Met deze absolute opvatting van autonomie plaatst de journalist zich echter buiten de maatschappelijke realiteit. De journalistiek is deel van de maatschappij en kan zich niet onttrekken aan bijvoorbeeld economische wetmatigheden. De traditionele scheiding tussen redactie en commerciële bedrijfsfuncties kan bestaan in een situatie waarin er veel geld verdiend wordt met de verkoop van schaarse advertentieruimte, maar die situatie is met de komst van internet al lang voorbij. Journalisten zullen routines

4 Vgl. Snel, *Tien journalistieke idealen* (2016).

5 Merrill, *The imperative of freedom* (1974).

6 Örnebring & Karlsson, *Journalistic Autonomy* (2022).

moeten veranderen en in de praktijk hun journalistieke autonomie in relatie tot anderen, en vaak ook samen met anderen zoals productontwikkelaars en ICT'ers, dienen waar te maken.

Zo'n absoluut autonomiebegrip staat ook veranderingen en innovatie in de weg, zoals Chris Argyris al beschreef in zijn onderzoek bij *The New York Times*.⁷ De Amerikaanse journalisten lieten veel weerstand zien tegen organisatorische veranderingen en beriepen zich hierbij op hun autonomie.

Wat dichter bij huis wijst Klaske Tameling op iets vergelijkbaars in haar onderzoek naar innovatie in redacties. 'De traditionele journalistieke cultuur is geënt op autonomie in plaats van op samenwerking', schrijft ze.⁸ Ze laat zien hoe een statische opvatting van autonomie uitpakt in een individualistische manier van werken die het moeilijk maakt om samen te werken. Andere onderzoekers wijzen erop dat deze individualistische cultuur van het vak een constructieve feedbackcultuur in de weg staat die echter wel essentieel is voor de legitimiteit en innovatie van het vak.

In de volgende paragraaf herdefinieer ik autonomie en laat ik zien dat ze in die zin opgevat geen hindernis, maar juist een voorwaarde voor kwaliteit, innovatie en samenwerking is.

Waarom autonomie relationeel is

Het handelen van journalisten staat altijd onder druk. In deze paragraaf schets ik een meer realistische, relationele benadering van onafhankelijkheid of eigenstandigheid. Journalisten staan niet buiten de werkelijkheid, maar zijn altijd verbonden met andere belanghebbenden. Het is onmogelijk en ook onwenselijk om je daaraan te proberen te onttrekken. Relationele autonomie wijst er vervolgens op dat zij in die relaties zelfstandige keuzes moeten maken. Het gaat niet zozeer om onafhankelijkheid-van allerlei invloeden, maar om onafhankelijkheid-in spanningsvelden die er gewoon zijn.

Autonomie is dus niet zozeer iets wat je hebt, maar wat je in de praktijk toont.⁹ Ik noem dat autonomie-als-vermogen. Een journalist toont autonomie, laat onafhankelijkheid zien, als die in een concrete situatie waarin de journalist uiteraard door van alles en nog wat wordt beïnvloed, eigen, zelfstandige beoordelingen maakt. Daarom is dat eerder genoemde woord

7 Argyris, *Behind the Frontpage* (1974).

8 Tameling, *En wat doen we online?* (2015) 270.

9 Vergelijk Simons & Ruijters, (2014). Ik ontken hiermee niet dat de journalistiek grondwettelijke persvrijheid is gegeven. Dit is een juridische erkenning van de speciale positie van de journalistiek in een democratische rechtsstaat. Ook juridisch gezien is deze autonomie echter niet onbepert, zoals blijkt uit de tekst van art. 7 GW en art. 10 EVRM.

eigenstandigheid wel heel treffend: het benadrukt de taak om als journalist in een spanningsveld op eigen benen te staan. De journalist laat zich niet passief mee bewegen door externe invloeden, maar reageert actief, blijft op eigen benen staan en komt tot eigen, zelfstandige beoordelingen die hij vervolgens ook uitwerkt. Dat vraagt opmerksaamheid, een ethisch kompas en morele moed.

Een voorbeeld is een freelancejournalist uit mijn promotieonderzoek die op een onderzoeksredactie werkt en al een tijd voelt dat de sfeer weinig coöperatief is. Deze journalist toont autonomie op het moment dat die aangeeft: 'Hé, ik baal ervan dat er vaak zo'n roddelachtige sfeer is, hier'. De journalist staat, ondanks het feit dat deze als freelancer in een afhankelijke positie zit, op eigen benen en toont lef door zich kwetsbaar op te stellen.

Het resultaat was dat anderen zeiden: 'Ja, dat vind ik eigenlijk ook ...', waardoor er een collectief gesprek op gang kwam en er een proces kon starten waarin de redactie werkte aan meer collegialiteit en daarmee journalistieke kwaliteit. Deze journalist was zeer afhankelijk als freelancer, maar toonde wat Kovach en Rosenstiel noemen *independence of mind*.¹⁰ Dát is onafhankelijkheid en deze onafhankelijkheid is een onmisbare kwaliteit voor journalisten en iets om in je loopbaan steeds meer te ontwikkelen. En iets om als redactie keihard aan te blijven werken.

Een relationeel en dynamisch begrip van autonomie laat zien dat onafhankelijkheid niet tegenover betrokkenheid hoeft te staan. Als je eigen, onafhankelijke, journalistiek gemotiveerde keuzes wilt blijven maken, heb je bijvoorbeeld collega's hard nodig en motiveert het als je een duidelijke journalistieke rol voor ogen hebt, hoe jouw journalistieke werk bijdraagt aan het leven van je publiek. Een betrokken journalist publiceert immers niet om het publiceren, maar wil hiermee het publiek dienen.¹¹

Dat betekent niet dat de journalist een spreekbuis is voor de achterban of enkel gevestigde belangen wil bevestigen. Juist vanuit betrokkenheid en door een onafhankelijke houding kan de betrokken journalist een kritisch artikel schrijven dat aansluit bij wat er speelt bij het publiek. Als voorbeeld noem ik een christelijke journalist die een onderzoeksartikel schrijft over manipulatief leiderschap in christelijke kerken. Deze betrokken journalist is geen 'nestvervuiler', maar lezers en kijkers dienstbaar door de getoonde *independence of mind*.

10 Kovach & Rosenstiel, *The Elements of Journalism* (2021) 163.

11 Idem.

Waarom autonomie onderhoud vraagt

Onafhankelijkheid te midden van betrokkenheid en allerlei andere invloeden op je werk is geen gegeven, maar vraagt aandacht voor je werk en professionele ontwikkeling. Een onafhankelijke houding wordt gevormd. Ze vraagt kennis over bijvoorbeeld de maatschappelijke rol van de journalist en maatschappelijke ontwikkelingen, ervaring waardoor journalistiek werk steeds meer eigen wordt gemaakt, maar ook reflectie op ervaringen, omdat de betekenis van ervaring niet gegeven is.

Je kunt door ervaring heel afhankelijk en onkritisch worden Journalisten ervaren bijvoorbeeld dat er weinig tijd is voor factchecken, maar kunnen geïnformeerd door de journalistieke ethiek vragen stellen bij de gang van zaken. Je wordt pas van ervaring wijzer als je reflecteert.

De journalistieke praktijk wordt door reflectie doorgaand ontwikkeld. Het is niet per se een lopende trein die maar door raast, maar een sociale praktijk die zich ontwikkelt door journalisten die individueel en collectief reageren op kansen en bedreigingen. Door kritische reflectie werken journalisten aan hun onafhankelijkheid. Op dit moment is het bijvoorbeeld opvallend hoeveel redacties experimenteren met generatieve AI om te kijken wat dit voor de journalistiek kan betekenen. In plaats van zich door technologische ontwikkelingen te laten overvallen, lijken autonome redacties naar de journalistieke waarde te zoeken zonder daarbij ethische grenzen uit het oog te verliezen.

Een autonome journalist loopt niet automatisch met de kudde mee, maar stelt vragen en zoekt binnen de redactie samen met anderen naar goed journalistiek handelen. Dit kan een lastig proces zijn, zeker waar routines in organisaties vast kunnen liggen ('zo doen we het hier'), of hiërarchie en andere machtsverschillen het lastig maken om zaken van hogerop aan te kaarten. Autonomie als vermogen vraagt onderhoud, wat gedaan wordt door individuele en collectieve reflectie op werkervaringen, zodat de eigen speelruimte wordt vergroot.

Hoe werk je aan autonomie?

Autonomie als vermogen, independence of mind, vraagt onderhoud. Het komt je niet aanwaaien. Ik geef in deze slotparagraaf wat praktische tips.

1. Wees zelfkritisch

Je betrokkenheid is een plus, maar vraagt ook dat je zelfkritisch bent. Stel je juist als betrokken journalist bij een productie de vraag: wat zie ik niet? Omdat je niet ziet wat je niet ziet, heb je hier anderen bij nodig. Organiseer voor jezelf tegenspraak. En dan misschien eens niet van je collega die je al jaren kent, maar van een buurtgenoot of iemand van de voetbalclub.

2. Wees opmerkzaam: verfijn je blik

Zelfstandigheid vraagt dat je herkent wat er om je heen gebeurt. Het vraagt om opmerkzaam te zijn naar je omgeving, goed te kijken en te luisteren, het journalistieke grondwerk dus. Om goed te kijken, is het behulpzaam om te weten wat je ziet. Daarom is kennis belangrijk. Lezen over geschiedenis, economie, cultuur, maar ook het lezen van literatuur en leven met kunst, kan helpen om meer te zien wat er gezien wil worden. Lees bijvoorbeeld over algoritmes en snap hoe ook jouw nieuwsconsumptie gemanipuleerd wordt. Gesprekken met mensen buiten je bubble helpen om andere perspectieven te ontdekken en om de dingen anders te leren zien dan je ze (vanzelfsprekend) zag.

3. Herken de spanningen die eigen zijn aan het werk

Autonomie begint met zien wat er in een concrete situatie speelt. Je erkent de spanningen die er zijn tussen bijvoorbeeld journalistieke zorgvuldigheid en de druk die een deadline geeft, tussen je loyaliteit bij een maatschappelijke organisatie en kritische berichtgeving, tussen je innovatieve geest en je op status quo gerichte eindredacteur. Het heeft geen zin om te doen alsof je als journalist boven dat alles staat. Je zit er met huid en haar in. Daarom iets wat voor journalisten wat onwennig zal klinken:

4. Luister naar je lichaam en onderzoek en bespreek emoties

Wat als journalisten eens erkennen dat ze altijd met hun lichaam hebben gewerkt (denk aan uitdrukkingen als ‘de journalistieke neus’, of ‘journalistieke buikgevoel’) en dat het lichaam een bron van informatie is? Als je je niet senang voelt bij een demonstratie, doe je er als journalist goed aan om dat signaal serieus te nemen. Als je je rot voelt over het contact met een bron, is het raadzaam om te onderzoeken wat daar speelt etc.

Lichaamsbewustzijn is ook belangrijk om persoonlijke grenzen te bewaken. De afgelopen jaren is uit onderzoek en ook door wantoestanden zoals bij De Wereld Draait Door en NOS Sport duidelijk geworden dat journalistiek werk mentaal ongezond kan zijn. Niet alleen door sociale onveiligheid, maar ook door impliciete normen zoals dat je 24/7 beschikbaar zou moeten zijn ...

Journalisten hebben door de traditionele journalistieke cultuur die voorschrijft dat je vooral objectief en afstandelijk moet zijn, zichzelf buiten het werk gehouden. Dit kan hebben geleid tot verlegenheid met het eigen lichaam en eigen emoties, terwijl het lichaam de plek is waar de wereld binnenkomt en waar eerdere ervaringskennis en ervaringen zijn opgeslagen. Emoties zijn signalen die aangeven dat er voor jou iets op het spel staat. Heel zinvol dus om te onderzoeken wat, zodat je daar professioneel en persoonlijk sterker van wordt.

5. Neem jezelf in acht: persoonlijk en professioneel

In mensgerichte vakken, zoals sociaal werk en de zorg, is er traditioneel veel aandacht voor handelingsmethodiek en zelfzorg. Je bent zelf als persoon je belangrijkste instrument, dus het is belangrijk dat je jezelf professioneel weet in te zetten en goed voor jezelf weet te zorgen. Dat vraagt zelfreflectie en bewustzijn van de spanning tussen professionele afstand en professionele betrokkenheid. Zonder empathie en betrokkenheid weet je niet wat er speelt, maar zonder professionele afstand, kun je geen goede beslissingen meer maken en wordt het werk te zwaar.

Voor journalisten geldt dit – surprise, surprise – ook. Om als (betrokken) journalist onafhankelijk te blijven werken, dus op eigen benen te blijven staan, moet je bewust werken met de spanning tussen afstand en betrokkenheid. In concrete situaties moet je als reflectieve journalist inschatten wat dan nodig is: soms wat meer afstand, op andere momenten meer betrokkenheid.

6. Houd je rol voor ogen

Het helpt hierin om een duidelijk te hebben wat je rol als journalist is. Ik moet denken aan een journalist die als verslaggever contact had met nabestaanden in een moordzaak. Door de slepende rechtszaak had deze journalist langere tijd contact met de familie en merkte die dat de familie ook meer en meer vertrouwen in de journalist stelde. Dat leidde tot een

ongemakkelijke situatie waarin de journalist spanning ervoer tussen diens betrokkenheid en de onafhankelijkheid die je als journalist moet hebben. Terugkijkend realiseerde deze journalist zich dat die vanaf het begin duidelijker had moeten aangeven als journalist met de familie op te trekken. Natuurlijk leef je mee, maar duidelijkheid over je rol voorkomt verkeerde verwachtingen.

7. Benut kansen voor reflectie

Als je spanning herkent, kun je door reflectie die situatie onderzoeken op wat er speelt. Reflectie is het terugkijken op (werk)ervaring om daarvan te leren voor de toekomst. Om dingen in perspectief te zien, moet je een stap terugzetten. Je hebt een interview gehouden en voelt je ontevreden. Op de terugweg naar huis gebruik je de reistijd om te reflecteren op dat jennenige gevoel. Wat speelt er? Door terug te kijken en reflectieve vragen te stellen, realiseer je dat je je teveel hebt laten intimideren door de oudere man die – realiseer je je nu – best op je vader leek ... Zo menselijk al te menselijk kan professioneel handelen zijn.

Dit voorbeeld wijst op nog een ander punt: veel mensen hebben het beeld dat reflectie bestaat uit langdurige processen en ze associëren haar met schriftelijke schoolopdrachten. Reflectie kan echter ook terloops, incidenteel plaatsvinden: in de trein naar huis, in een kort gesprekje met een collega bij het koffieapparaat. Soms zelfs ter plekke, zoals een journalist vertelde die in het contact met een woordvoerder ging reflecteren op de vraag waarom hun onderlinge contact zo stroef en wantrouwend verliep.¹²

In veel normale samenwerkingsrelaties kan reflectie plaatsvinden. Een chef die vraagt waarom je voor een bepaalde invalshoek hebt gekozen, een collega die hangend op de hoek van een bureau advies vraagt, een goed geleide evaluatievergadering. In al deze voorbeelden helpt het natuurlijk buitengewoon als je de kans om te reflecteren herkent en oppakt, en vervolgens ook basale reflectievaardigheden hebt, die zorgen dat de reflectie leidt tot versterking van je professionele handelen.

8. Werk aan reflectievaardigheden

Als je literatuur over reflectie leest, kun je de indruk krijgen dat het hogere wiskunde is. Maar de basis is eigenlijk vrij simpel en sluit goed aan bij de

¹² Vgl. Van der Ham, *Vorbij het wantrouwen* (2023).

journalistieke nieuwsgierigheid en onderzoekszin. Productieve reflectie – reflectie die tot versterking van autonomie leidt – stelt drie vragen:

- What? Beschrijf de situatie en de spanningen daarin (feiten en emoties).
- So what? Wat is er in deze situatie aan de hand? Onderzoek de vooronderstellingen die aan het handelen ten grondslag liggen. Hoezo moet je 24/7 beschikbaar zijn, hoezo moet je om het kwartier je telefoon of je newsfeed bekijken?
- Now what? Wat ga je met nieuwe inzichten doen? Wat betekent het voor toekomstig handelen? Deze laatste stap wordt vaak vergeten ... wat reflectie vrijblijvend maakt. Maar als je ermee aan de slag gaat, merk je dat reflectie tot versterking van je werk en je persoonlijke en professionele autonomie leidt.¹³

Door vervolgens je inzichten te delen, laat je de les extra beklijven en genereer je onderlinge collegiale steun.

9. Connect!

Eerder noemde ik het voorbeeld van de journalist die baalde van het roddelgedrag op de redactie. Langere tijd hield de freelancer diens mond. Dat zal vaak gebeuren. Zeker freelancers ervaren snel onvoldoende veiligheid om zich uit te spreken. Er is te veel machtsongelijkheid binnen redacties. Maar op het moment dat de journalist moed toonde en zich uitspraak, bleek dat anderen het helemaal herkenden en ontstond er ruimte voor gesprek.

Journalisten kunnen vaker het idee hebben dat zij de enige zijn die iets zus of zo ervaart, maar op het moment dat je het bespreekt, blijkt dat niet zo te zijn. Eigen emoties en ervaringen bespreken kan jezelf ruimte geven en ook anderen ruimte te geven.

Conclusie

In dit essay heb ik betoogd dat onafhankelijkheid (eigenstandigheid) een onmisbare waarde voor betrokken journalisten is. Om de eigen betrokkenheid met het onderwerp, met bronnen en het publiek op een journalistieke manier te benutten, is erkenning van eigen betrokkenheid nodig, het vermogen om in die relaties op eigen benen te blijven staan, en vanuit speelruimte onafhankelijke journalistiek te maken.

¹³ Rolfe e.a., *Critical reflection* (2001).

Door Independence of mind kan een journalist of journalistieke productie heel dichtbij komen, zonder de journalistieke rol uit het oog te verliezen. ●

Referenties

- Chris Argyris, *Behind the Front Page. Organization Self-Renewal in a Metropolitan Newspaper* (Hoboken 1974).
 - Bill Kovach & Thom Rosenstiel, *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect* (vierde druk, New York 2021).
 - John C. Merrill, *The imperative of freedom: A philosophy of journalistic autonomy* (Washington D.C. 1974).
 - Henrik Örnebring & Michael Karlsson, *Journalistic Autonomy. The Genealogy of a Concept* (Columbia 2022).
 - Raad van de Journalistiek, *Leidraad van de Raad voor de Journalistiek* (2021).
 - Taco Rijnsemus, *De rekbare waarheid. Over de objectiviteit van betrokken journalistiek* (Amsterdam 2014).
 - Gary Rolfe, Dawn Freshwater & Melanie Jasper, *Critical reflection in nursing and the helping professions: a user's guide* (New York, Londen etc. 2001).
 - Robert-Jan Simons & Manon Ruijters, 'The real professional is a learning professional', in S. Billett, C. Harteis, & H. Gruber (red.), *International handbook of research in professional and practice-based learning* (Berlijn, Heidelberg etc. 2014) 955-985.
 - Johan Snel, *Tien journalistieke idealen* (Amsterdam 2016).
 - Klaske Tameling, *En wat doen we online? Crossmediale dilemma's op de Nederlandse nieuwsredactie* (Amsterdam 2015).
 - Ton van der Ham, *Voorbij het wantrouwen* (Gouda 2023).
-

Dit boek is mede tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (FBJP).

Omslag: George Orwell, Alya & Debora, Muhammad Qwasim, Kenji Goto, Anna Politkovskaja

INITIATOR LECTORAAT: Stijn Postema

DESIGN & OPMAAK: Peter van Beek

EINDREDACTIE: Bert Mateboer

INLEIDING: Stijn Postema & Johan Snel

INTERVIEWS met David Davidson, Michiel Driebergen & Jago Kosolovsky: Johan Snel

FOTO'S Esther van Lunteren: Elisabeth Ismail; Martijn van Dam: Patrick Post

ISBN 9789083420998

© Ede School of Journalism (ESJ)

1e druk 2024

2e, gecorrigeerde druk 2025